

نقدی بر تصحیح کتاب بحرالجمواهر فی علم الدفاتر

امین محمدی

چکیده:

کوتاه زمانی است که تصحیح نسخ و پژوهش درباره رساله‌های سیاقی مورد توجه پژوهشگران قرار گرفته است. این رویکرد ارتباط مستقیمی با اهمیت یافتن سیاق و دانش سندشناسی در پژوهش‌های تاریخی دارد. رساله بحرالجمواهر فی علم الدفاتر اثر عبدالوهاب بن محمد امین شهبهانی از مهم‌ترین رسائل سیاقی دوره قاجار است که اخیراً با همت دکتر علیرضا نیک‌نژاد تصحیح و در نشر تاریخ ایران به چاپ رسیده است. این نوشتار کوششی است در جهت بررسی تصحیح این رساله ارزشمند سیاقی.

کلیدواژه‌ها

بحرالجمواهر فی علم الدفاتر، سیاق، نقد، تصحیح متون.

آرشیو ملی، سال چهارم، شماره سوم، پاییز ۱۳۹۷، شماره پیاپی ۱۵؛ صص: ۲۱۸-۲۲۸

نقدی بر تصحیح کتاب بحرالجمواهر فی علم الدفاتر

امین محمدی^۱

مقدمه:

بحرالجمواهر فی علم الدفاتر اثر عبدالوهاب بن محمدامین شهبهانی از مشهورترین رسائل آموزشی سیاق و فن دفترداری است که از زمان نگارش تا پایان دوره قاجار چندین بار به صورت خطی و چاپ سنگی نشر یافته است.^۲ از این رساله دهها نسخه به صورت خطی و چاپ سنگی در کتابخانه مجلس شورای اسلامی، کتابخانه ملی ایران و کتابخانه دانشگاه تهران موجود است که نشان از اهمیت آن در آموزش سیاق و فن دفترداری در آن بازه زمانی دارد. بحرالجمواهر از چند جهت ارزشمند و دارای اهمیت است: نخست، اطلاعات گسترده و مهمی از نظام مالی و مالیاتی عصر قاجار پیش از استقرار مشروطیت ارائه می‌کند؛ دوم، برای آموزش سیاق و اصلاحات رایج در اسناد تاریخی اهمیت به‌سزایی دارد؛ سوم، می‌تواند راهنمای پژوهشگران تاریخ در استفاده از اسناد مالی بی‌شمار به‌جای‌مانده از دوره قاجار باشد. در آرشیوهای کشور، اسناد مالی بی‌شماری از دوره قاجار وجود دارد که هنوز بسیاری از آنها در پژوهش‌های تاریخی مورد استفاده قرار نگرفته‌اند، زیرا این اسناد ساختار پیچیده‌ای دارند و فهم آنها فقط با استفاده از رسائل آموزشی مستوفیان مانند «فروغستان»، «قوانین السیاق» و «بحرالجمواهر فی علم الدفاتر» امکان‌پذیر است؛ برای مثال می‌توان به دفاتر توجیهاات و اوارجه موجود در آرشیو ملی ایران اشاره کرد که برخی از آنها دست‌کم چهار هزار برگ دارند و به‌خط سیاق نگارش شده‌اند. این دفاتر مشتمل بر ثبت فرامین و احکام و بروات مختلف دیوانی هستند و جمع و خرج

۱. پژوهشگر پژوهشکده اسناد سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران؛
Amin.Mohammadi64@ut.ac.ir
۲. بخش‌هایی از این اثر پیشتر در کتاب «سیاق: تاریخ، آموزش، دیوان‌سالاری و ریاضی حسابداری» اثر اسدالله عبدلی آشتیانی بازخوانی و به چاپ رسیده است.

تمام ولایات ممالک محروسه را در خود دارند. اغراق آمیز نیست اگر بگوییم با استفاده از اسناد مالی استفاده نشده می توان تاریخ اقتصادی دوره قاجار را از نو نوشت. بر این اساس، تصحیح و چاپ آثاری از این دست در وهله اول خدمت بزرگی به پژوهشگران تاریخ و در وهله دوم گامی در جهت معرفی و شناخت خط سیاق به عنوان یک میراث فرهنگی خواهد بود.

معرفی بحرالجمواهر فی علم الدفاتر

بحرالجمواهر یک دیباچه، دو بخش و یک پیوست (دو بحر و یک ساحل) دارد که هر بخش آن به اجزای کوچک تر (شط، جدول، نهر، قطره و رشحه) تقسیم شده است. شهبهانی در دیباچه به معرفی محتوای بحرالجمواهر پرداخته است (ص ۲۵-۲۹). بخش اول به علم حساب اختصاص دارد و مشتمل بر موضوعاتی چون جمع، تفریق، ضرب و تقسیم است (ص ۳۲-۱۶۷). بخش دوم که مهم ترین و مفصل ترین قسمت کتاب به شمار می رود به موضوع آموزش سیاق، تعریف مفاهیم، معرفی دفاتر مالی و بروات دیوانی پرداخته است (ص ۱۶۹-۳۴۱). پیوست بحرالجمواهر نیز به صورت مختصر به معرفی واحدهای شمارش و نگارش اعداد هندسی اختصاص دارد (ص ۳۴۶-۳۵۳).

شیوه تصحیح

مصحح از چهار نسخه برای تصحیح و مقابله این اثر استفاده کرده است. نسخه اقدم مربوط به دانشگاه تهران و تاریخ کتابت آن ۱۲۵۷ق. است، درحالی که تصاویر نسخ و بازخوانی آن ها تاریخ های ۱۲۶۴، ۱۲۷۵ و ۱۲۷۹ را نشان می دهد (ص ۳۲۲-۳۳۲). در نمونه دیگر اسامی بازخوانی شده در یک سررشته توجیهات با تصویر آن هم خوانی ندارد (ص ۲۹۷-۲۹۸). به نظر می رسد مصحح در بسیاری موارد نسخه بدل های بحرالجمواهر را بازخوانی کرده است. انتخاب این تعداد نسخه برای تصحیح آثاری با موضوعاتی چون ادبیات و تاریخ شاید نتیجه قابل توجه را به بار آورد، اما برای اثری در زمینه سیاق - که ده ها نسخه از آن در یک بازه زمانی ۵۰ ساله به طبع رسیده است - تبعات منفی به بار می آورد. از آنجایی که رسائل سیاقی توسط مستوفیان تألیف و کتابت می شد، وجود تفاوت در نسخ به ویژه در ذکر اعداد و ارقام محاسبات و ارائه اسناد مالی امری طبیعی است. نگاهی اجمالی به این اثر نشان می دهد پانویس ها دست کم یک چهارم از حجم کتاب را به خود اختصاص داده است. از آنجایی که حدود نیمی از کتاب نیز به تصاویر اختصاص یافته است، حجم پانویس ها بیشتر به چشم می آید. با بررسی پانویس ها به راحتی می توان به این نتیجه رسید که بیشتر آن ها غیر ضروری هستند و باعث خستگی و سردرگم شدن خواننده می شوند. نمونه های از تفاوت نسخ در پانویس کتاب:

پانویس	متن
منشعب می‌شود بر سه شط	و آن منشعب بر شط است
دارند در «ک» ^۱ نیامده	تحت شکل مرقوم دارند
در «س» ^۲ نماییم	می‌نماییم
در «ک» ^۳ : ۲۵۰۴	۲۴۰۵
در «مج» ^۴ است نیامده	راندن است
در «مج» ^۵ : می‌نویسند	نویسند
«مج» ^۶ : می‌گفتند؛ «ک» ^۷ : گفته‌اند	می‌گفته‌اند
«ک» ^۸ : را نیامده	چوب را دید

خوشبختانه مصحح تفاوت‌های موجود در محاسبات و نمونه‌های اسناد هر نسخه را نادیده گرفته است و گرنه حجم کتاب دو برابر یا سه برابر می‌شد.

یکی از نکات مثبت این اثر، جسارت مصحح در آوردن تصاویر نسخه‌خطی در کنار بازخوانی آن است. این شیوه تصحیح می‌تواند یک جنبه آموزشی برای خوانندگان اثر داشته باشد و از سویی دیگر، صحت بازخوانی نسخه توسط مصحح را نیز به آزمون بگذارد.

استفاده از جداول برای ارائه مثال‌های کتاب یکی از نقاط قوت این اثر است. پیش از این کسانی چون خانم نرگس پدram در مقاله «دو دفتر از اسناد مالی کشور» از این شیوه استفاده کرده‌اند^۴ (پدram، ۱۳۹۲). هرچند تهیه این جداول کار مفید و دشواری است اما به دلیل بی‌دقتی در تدوین آن‌ها در مواردی خواننده را سردرگم می‌کند. شمار زیاد بلوک‌های خالی و بلوک‌بندی‌های نادرست از معایب این کار است. بلوک‌بندی نادرست به‌ویژه در مواردی که مصحح دست به جداسازی یک محاسبه در بلوک‌های مختلف زده است بیشتر به چشم می‌آید. این وضعیت باعث شده است خواننده با انبوهی از اعداد و ارقام روبه‌رو شود بدون آنکه بتواند رابطه‌ای منطقی میان آن‌ها را درک کند (ص ۱۰۲، ۲۳۶، ۲۷۲ و ...).

به‌طور کلی، مطالبی که در جداول ارائه شده‌اند دو مشکل عمده دارند: نخست، رعایت‌نشدن الگوی ارائه‌شده برای استفاده از برخی علائم اختصاری. مصحح در مقدمه کتاب از استفاده از علائم اختصاری مانند «خ» به جای «خروار»، «ت» به جای «تومان»، «د» به جای «دینار» سخن گفته است، درحالی‌که در بسیاری موارد حتی زمانی که فضای کافی در جدول وجود داشته از هر دو شکل نگارش استفاده کرده است. دوم، جداسازی کلمات. درحالی‌که مصحح در مقدمه از جداسازی تمامی کلمات سخن گفته است، این کار را به‌ویژه در جداول مشاهده نمی‌کنیم.

۱. نسخه خطی کتابخانه ملی ایران.

۲. نسخه چاپ سنگی کتابخانه ملی ایران.

۳. نسخه مجلس شورای اسلامی.

۴. نرگس پدram، دو دفتر از اسناد مالی کشور، پیام بهارستان، ویژه‌نامه مالبه و اقتصاد، تابستان ۱۳۹۲.

قسمت مقسوم بر مقسوم علیه که عبارت از مجموع کسور مأخوذه از مخرج مشترک باشد				
خارج قسمت ۷۵۳ تومان و ۸۷۵۰ دینار (مقرراً ۱۳۰ ت و ۲۱۹۰ د		۱۰۰ دینار	۱۰۰ دینار	۱۰۰ دینار
۱ تومان	۱۰۰۰ دینار	۱۰۰ دینار	۱۰۰ دینار	۱۳۰ دینار
۱۰۳ ت	۱۰ ت و ۲ قران	۱ ت و ۳۰۰ د	۱۰۳۰ دینار	۱۳۰ دینار
باقی	۹ قران	باقی	۷ تومان	
۱ ت و ۹۵۳۰ د	۳۰ ت و ۹۰۰۰ د	۳۲ ت و ۸۷۵۰ د	۲۱۷ ت	
—	۹۰ د	باقی	۱۰۰ د	
باقی ندارد	۹۲۷۰ د	۹۲۷۰ د	۱ ت و ۳۰۰ د	

تیولات و مقرری					
محمد جعفر خان	ابراهیمخان	محمدطاهرخان	عباسخان	محمد سید ابن خان	محمدقلیخان
اتفاقی					
انعام حسینخان	قیمت عاسخان	شریفخان	ساجی سعیدخان	قیمت علقت میرزا تقی خان	قیمت سال

مقدمهٔ مصحح

یکی از شاخصه‌هایی که با ارزیابی آن می‌توان عیار یک تصحیح خوب را سنجید، مقدمهٔ مصحح است. مقدمه نشان می‌دهد که مصحح تا چه میزان نسبت به موضوع کارش تسلط دارد. مصحح بحرالجواهر مقدمهٔ این اثر را به معرفی مؤلف، معرفی محتوا، تاریخ تألیف، دلیل تألیف اثر توسط نویسنده، منابع و ارزش کتاب، معرفی نسخه‌های مختلف بحرالجواهر و روش شیوهٔ تصحیح اختصاص داده است (ص ۹-۲۱). کیفیت و کمیت مطالب ارائه‌شده در مقدمه نشان می‌دهد که مصحح در نگارش مقدمهٔ اثرش چندان موفق نبوده است، یا اعتقادی به

مقدمه‌نویسی ندارد. این شیوه مقدمه‌نویسی در دو اثر دیگر مصحح نیز دیده می‌شود.^۱ نقص اصلی مقدمه بی‌توجهی مصحح به موضوع کتاب بحرالجوهر است. بهتر بود دست‌کم اطلاعاتی دربارهٔ سیاق و سیستم دفترداری حکومت قاجار، اهمیت این اثر در نگارش تاریخ اقتصادی، دلیل انتخاب بحرالجوهر برای تصحیح و معرفی آثار تصحیح‌شدهٔ پیش از آن در مقدمه ذکر می‌شد.^۲

کیفیت بازخوانی بحرالجوهر

همان‌طور که گفته شد درج تصاویر نسخه‌خطی در کنار بازخوانی آن از ویژگی‌های مثبت این اثر است زیرا این امکان را برای خواننده فراهم می‌کند که کیفیت بازخوانی مصحح را بدون واسطه مشاهده کند. اغلاط کتاب را می‌توان در دو دسته طبقه‌بندی کرد: دستهٔ اول اعداد و کلماتی که به‌صورت نادرست خوانده شده‌اند که البته با توجه به حجم کار زیاد به‌نظر نمی‌رسند، از جمله:

صفحه	غلط	صحیح	صفحه	غلط	صحیح
۶۵	تتسع	تسبع ^۳	۱۱۳	کره	گره ^۴
۲۰۳	تشخیص	تخمین	۲۰۳	هست	نیست
۲۰۶	اشترخان	اشترجان ^۵	۲۰۶	سی تومان	سایر
۲۴۳	آنکس	آبکش	۲۴۴	شاهنشاهی	شاهشاهانی
۲۵۶	تطلیهٔ میزان	تطلیهٔ شتران ^۶	۲۷۲	ایلخان	ایلچیان
۲۲۴	فی	سنه	۲۹۶	فصله	وجهه ^۷
۲۹۸	۳۰ نفر	۴۰ نفر	۳۰۶	سده	بلده
۳۰۷	۷۱۸۰ تومان	۸۱۸۰ تومان	۳۰۷	۷۰۰۰ تومان	۸۰۰۰ تومان
۳۰۹	پیچی‌ئیل	سیچقان‌ئیل	۳۱۹	ئیلان‌ئیل	سیچقان‌ئیل
۳۲۶	جمع	نصف	۳۲۸	۲۲۰ تومان	۲۸۰۰ تومان
۳۲۸	۱۵۰۰ تومان	۲۵۰۰ تومان	۳۳۲	۶۵ تومان	۲۵۰ تومان
۳۴۰	انخراق	انحراق ^۸	۲۷۲	سال	شال
۲۷۳	میرزآمهدی عیسی	میرزآمهدی منشی	۲۶۹	مهدی‌علی‌بابا	مشهدی‌علی‌بابا
۱۹۹	ناظور	ناطور ^۹	۲۴۳	شاهنشاه	شاهشاهان ^{۱۰}

۱. مقدمهٔ کتاب قوانین‌السیاق
- ۱۰ صفحه است و مقدمهٔ کتاب خلاصه‌السیاق ۳ صفحه.
۲. مقدمهٔ کتاب فروغستان به تصحیح ایرج افشار ۵۰ صفحه است.
۳. هفت بخش کردن.
۴. معادل یک‌شانزدهم ذرع.
۵. دهستانی در اصفهان.
۶. روغن مالی شتران.
۷. مبلغ آن.
۸. در لغت سوزانیدن و در اصطلاح زربفت مستعمل و امثال آن را گویند که سوخت و اخراجات داده، حاصل قدری طلا و نقره باشد (بحرالجوهر).
۹. نگهبان کشتزار، دشتیان، پالیزیان.
۱۰. برخی از این اغلاط چندین بار در صفحات دیگر تکرار شده‌اند.

دسته دوم اغلاطی هستند که به محتوا لطمه زده‌اند. اولین نمونه مربوط به عمل تفریق است. در تمام محاسباتی که از تفریق استفاده شده، علامت **منها** یا خوانده نشده و اعدادی که باید کسر می‌شدند به صورت نادرست با سایر اعداد ترکیب شده‌اند، یا اینکه به جای علامت منها یک پرانتز گذاشته شده و خواننده به هیچ وجه نمی‌تواند تشخیص بدهد که عمل تفریق انجام گرفته است یا نه (ص ۲۱۷، ۲۳۶، ۲۶۵، ۳۰۱ و ۳۰۹). این وضعیت باعث شده است خواننده در اغلب محاسبات با یکسری اعداد و ارقام پشت سر هم مواجه شود بدون آنکه درکی از آن‌ها داشته باشد.

اول از بابت مالیات و متونهای هذه السه لیل

این قسمت باید از مالیات کسر می‌شد

نقد	جس	نقد	جس
۶۹۰ ت	گندم ۵۵۰ خ	۱۵۵ ت	جو ۳۳۰ خ
مالیات	جس	نقد	جس
۱۹۰ ت	گندم ۱۷۰ خ	۷۵ خ	جو ۱۵ خ
اصول	جس	نقد	جس
مطابق جمع بندی عالیجاه مقرب الخانان میرزا بابای ایلخانی	گندم ۱۷۰ خ	۸۱ ت	جو ۷۵ ت
نقد	جس	نقد	جس
۲۱۰ ت	گندم ۸۰ خ	۷۵ خ	جو ۱۴۰ خ

قریه رنگه		قریه رنگه	
نقد	جس	نقد	جس
۶۰ ت	گندم ۳۰ خ	۱۰۰ ت	جو ۳۰ خ

باقی

نقد: ۵ ت

جس: گندم ۵ خ، جو ۵ خ

از بابت شکسته حصار

نقد: ۲۰۰ ت

جس: گندم ۶۰ خ، جو ۸۰ خ

قریه حصار

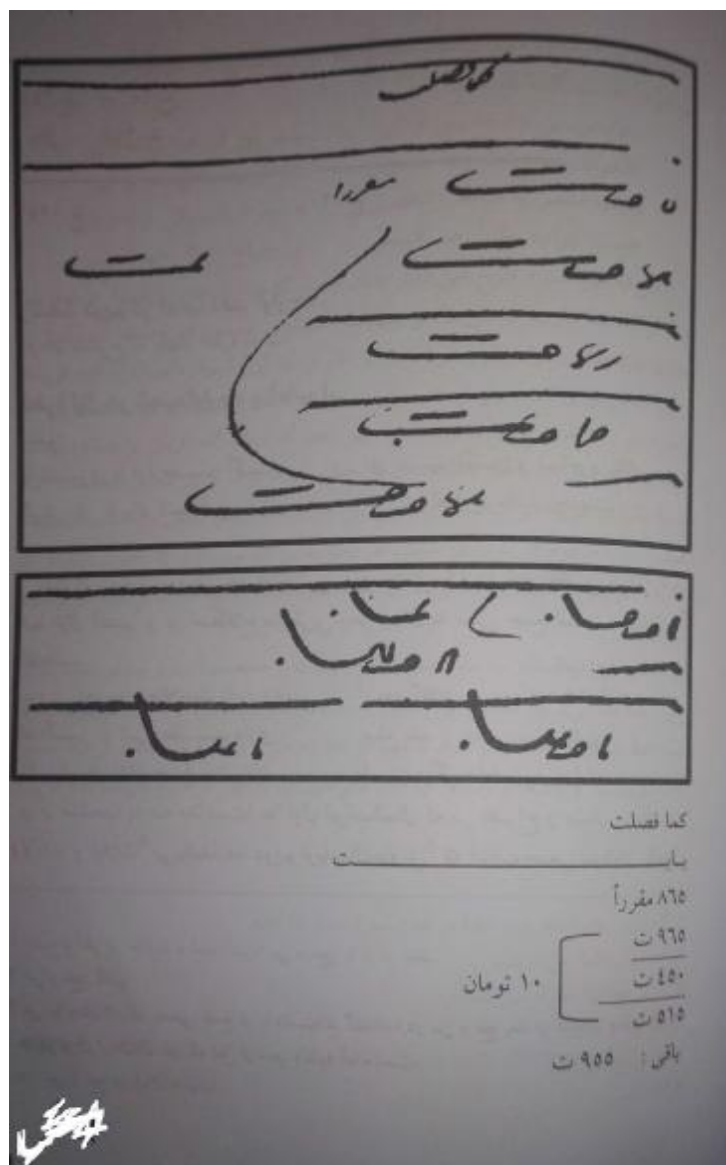
نقد: ۲۰۰ ت

جس: گندم ۳۰ خ، جو ۶۰ خ

قریه رنگه

نادیده گرفتن منها در محاسبه

نادیده گرفتن منها

مورد دوم استفاده از **فی** در محاسبات مختلف است. **فی** کاربرد بیشتری در محاسبات داشته و علامت آن تا حدودی به **منها** شباهت دارد. در تمام موارد به جای **فی** از پرانتز استفاده شده که به محتوای مطالب لطمه زده است. در صورتی که خواننده نداند که پرانتز به جای **فی** آمده است به سختی می‌تواند رابطه میان اعداد و ارقام را بفهمد.

صورت متداخله که صحاح مساوی یکدیگر میباشد و عمل در آن مثل متعاطفه است

مخرج مشترک	صحاح یکسره	مقوم
۹۰ دینار	۵۰۰۰ دینار	۲۴۳ ت و ۱۱۰ د مقررأ ۱۶۱ (د) ات و ۵۱۰۰ د
۹۰	۹	۳
۱۰	۴۵	—
۱۸ حبه مقررأ عشر	۱۸ حبه مقررأ تسع	۱۸ حبه مقررأ
۲۰ (د) ات و	۴۵ (د) ات و	ثت
۵۰۰۰ د	۵۰۰۰ د	۶۰ (د) ات و
۳۰ ت و ۲۰۰۰ د	۶۷ ت و ۹۵۰۰ د	۵۰۰۰ د
		۹۰ ت و ۶۰۰۰ د
		۳۶۰۰ د و ۴۵ ت

استفاده از پراتنز به جای فی

افزون بر این، در چند مورد هم با کلماتی مواجه هستیم که به نظر می‌رسد مصحح آن‌ها را از قلم انداخته است:

صفحه	خوانده نشده	صفحه	خوانده نشده
۲۷۲	خلعت	۴۹	و آخر
۳۰۹	قریه	۳۰۹	۱۰۰ تومان
۳۲۳	سنه	۳۰۹	مفرده
۲۴۱	از مزرعه گرفته	۳۲۸	بیاضی
۳۰۸	۱۰ تومان از قرار جزو تخفیف		

پیوست مصحح

یکی از شاخصه‌های سنجش عیار یک تصحیح خوب، پیوست آن است. مصحح دو پیوست برای بحرالجاهر در نظر گرفته است: پیوست اول، صفحات نخست نسخ مختلف کتاب بحرالجاهر است و پیوست دوم تصاویر و اضافات نسخه خطی ۱۱۲۹۷ کتابخانه ملی (ص ۳۵۵-۳۶۱). مقایسه این پیوست با کتاب فروغستان تصحیح ایرج افشار ضعف پیوست کتاب بحرالجاهر را نشان می‌دهد. مصحح فروغستان ۱۲ پیوست مهم تهیه کرده است که هر کدام بر ارزش این

تصحیح افزوده‌اند (افشار، ۱۳۷۸، ص ۲۷۵-۳۶۰)، برای مثال:

- ۱- فهرستی از کتاب‌های سیاق
 - ۲- سوابق سیاق در هندوستان
 - ۳- فهرست مندرجات متون مهم سیاق
 - ۴- مقدمه والتر هینتز بر رساله فلکیه
 - ۵- مطابقه میان رساله فلکیه با رساله سیاق به زبان ترکی
 - ۶- سیاق منظوم احمدخان گیلانی
 - ۷- پژوهش‌ها و یادداشت‌های سیاق‌شناسی
- مصحح بهتر بود در پیوست، فرهنگ لغات و اصطلاحات موجود در کتاب بحرالجمواهر را تهیه و تدوین می‌کرد، زیرا معنای هیچ‌کدام از لغات و اصطلاحات این اثر در پاورقی نیامده است و خواننده برای فهم آن‌ها باید به‌صورت مداوم به فرهنگ‌ها رجوع کند.

نمایه

نمایه‌ای که برای کتاب بحرالجمواهر در نظر گرفته شده است ضعیف، غیرعلمی و غیرقابل استفاده است. نمایه شامل ترکیبی تصادفی از تعداد خیلی کمی نام کتاب، لغات تخصصی، اماکن و اشخاص است.

برخی نمایه‌ها دارای ابهام هستند مانند: ساحل، سطوح، سفید، هندسی، مستقیم، مضاف‌الیه، نقد، یسار، مورب، مقرر و معلوم. در صورتی که این واژگان ذیل نمایه اصطلاحات قرار می‌گرفت خواننده می‌توانست ارتباط بیشتری با برخی از آن‌ها برقرار کند.

نقص دیگر نمایه، آن‌دسته از اسامی است که برای اشخاص در نظر گرفته شده است. بسیاری از اسامی که عمدتاً از صاحب‌منصبان دوره قاجار هستند در نمایه قرار نگرفته‌اند و در عوض برخی اسامی چون خالد، زید و عمرو که برای روشن‌شدن محاسبات ریاضی از آن‌ها استفاده شده است به‌عنوان نمایه اسامی استخراج شده‌اند.

کتاب بحرالجمواهر دست‌کم به فهرستی از اماکن، اشخاص، اصطلاحات سیاقی، اوزان و مقادیر، سندشناسی، القاب، مناصب، اصناف، ایلات و عشایر نیاز دارد.

پایان سخن

بدون تردید، تصحیح متون سیاقی کاری مهم و دشوار است و مصحح زمان زیادی را باید صرف بازخوانی و تدوین آن کند. به گمان من، مهم‌ترین بخش تصحیح، تدوین مطالب بازخوانی شده به‌صورت صحیح و منظم است، زیرا تدوین نادرست افزون بر صدماتی که به مخاطب وارد

می‌آورد، بخش بسیاری از زحمات مصحح را از بین می‌برد. با مقابلهٔ اصولی متن بازخوانی شده با نسخ موجود می‌توان به میزان قابل‌توجهی از شمار اغلاط آن کاست. همان‌طور که دیدیم، قسمت‌هایی چون مقدمه، پیوست و نمایه تأثیر بسیار زیادی بر انسجام و پختگی یک تصحیح با کیفیت دارد و مصحح باید به اندازهٔ تمرکزش بر متن به آن‌ها توجه کند. به‌طور کلی، کتاب بحرالجواهر اثری قابل‌توجه برای پژوهشگران تاریخ به‌ویژه علاقه‌مندان حوزه سیاق و تاریخ اقتصادی است و امیدوارم مصحح محترم کماکان در آثار بعدی خود در این حوزه همچنان ثابت‌قدم و پرتلاش ظاهر شود.

منابع:

- پدرام، نرگس (۱۳۹۲). دو دفتر از اسناد مالی کشور. *پیام بهارستان*، ویژه‌نامهٔ مالیه و اقتصاد.
- افشار، ایرج (۱۳۷۸). فروغستان. کتابی در سیاق، *آئینه میراث*، ش ۵ و ۶ ص ۳۶۰-۳۷۵.